

วิจารณ์หนังสือ

รักษวลสงวนสิทธิ. เขียนโดย ภาวินี บุณนาค. กรุงเทพฯ: มติชน, 2563.

บทวิจารณ์โดย อภิพล สุระเสน*

การศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ด้วยแนวคิดที่ต้องการหลุดกรอบประวัติศาสตร์กระแสหลักเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้นในห้วงเวลาปัจจุบัน แต่เรื่องราวเหล่านั้นมุ่งศึกษาเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ด้วยมิติทางการเมืองหรือการพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต ซึ่งบุคคลที่ได้รับการบันทึกในเหตุการณ์ที่สำคัญมักเป็นผู้ชาย ทว่าในทางกลับกันเรื่องราวของผู้หญิงส่วนใหญ่มักถูกจำกัดพื้นที่ของการกล่าวถึง แม้ในปัจจุบันเริ่มมีการศึกษาที่ต้องการอธิบายบริบทของผู้หญิงในช่วงเวลาการศึกษาเริ่มมีผลให้ผู้หญิงตระหนักถึงสิทธิและอิสรภาพที่ตนพึงมี แต่การศึกษาส่วนใหญ่ไม่มีความหลากหลายมากพอที่จะอธิบายบริบทของผู้หญิงที่หลากหลายในฐานะปัจเจกชน เนื่องจากหลักฐานส่วนใหญ่ไม่ได้มาจากผู้หญิงโดยตรง ด้วยเหตุนี้การศึกษาเรื่องราวชีวิตของผู้หญิงในอดีตจึงมีข้อจำกัดมากมายที่ไม่สามารถแสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในฐานะปัจเจกชนจากหน้าประวัติศาสตร์ที่กำลังเป็นที่นิยมในปัจจุบัน

หนังสือ *รักษวลสงวนสิทธิ* โดย ภาวินี บุณนาค ถูกตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2563 โดยสำนักพิมพ์มติชน เป็นหนังสือที่ต้องการบอกเล่าถึงเรื่องราวชีวิตของผู้หญิงที่มีอยู่อย่างเป็นพลวัตในสังคม แต่ในความเป็นจริงแล้วเรื่องราวของพวกเขาถูกจำกัดการกล่าวถึงในหน้าประวัติศาสตร์ ดังนั้นผู้เขียนหนังสือจึงต้องการศึกษาเรื่องราวของผู้หญิงในช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตกในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง พ.ศ. 2478 ผ่านข้อพิพาทในคดีความและฎีกาจากกระบวนการยุติธรรมของสังคมไทยที่ได้มีส่วนให้ผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องและมีบทบาทมากยิ่งขึ้น โดยศึกษาถึงสาเหตุของปัญหาในข้อพิพาท ผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมรวมถึงการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิในการเป็นพลเมืองไม่ว่าจะเป็นในฐานะโจทก์หรือจำเลย เพื่อปกป้องอำนาจสิทธิในร่างกายและทรัพย์สินของตนเอง

ภายในหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาห้าบท ซึ่งสำรวจการต่อสู้ของผู้หญิงไทยเพื่อสิทธิในร่างกายและทรัพย์สินของพวกเขา โดยเริ่มที่บทนำ *อ่านผู้หญิงไทยในคดีความ-กฎหมาย* ผู้เขียนได้ศึกษาเรื่องราวของผู้หญิงจากการอ่านเอกสารคดีความและฎีกาที่สะท้อนวิถีชีวิตและปัญหาที่ผู้หญิงต้องเผชิญในสังคมสมัยใหม่ ผู้เขียนใช้กรณี

---

* นักศึกษาปริญญาตรีชั้นปีที่ 3 ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ของอำแดงเหมือน ที่ต่อต้านการคลุมถุงชนจากบิดาและมารดาของเธอ เป็นจุดตั้งต้นในการแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงเริ่มลุกขึ้นทวงสิทธิในเนื้อตัวร่างกายของตนท่ามกลางค่านิยมแบบจารีตที่กดทับบพบาทของพวกเธอ จากนั้นจึงเริ่มอธิบายการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยภายใต้อิทธิพลตะวันตก ซึ่งนำมาสู่การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมให้เป็นที่ยอมรับในสายตาตะวันตกและการสร้างแนวคิด “ปัจเจกบุคคล” ที่มอบสถานะพลเมืองและความเสมอภาคทางกฎหมายมากขึ้น แม้หลักการดังกล่าวจะขัดแย้งกับระบบจารีตของไทยที่ยึดโยงกับฐานะทางสังคม แต่อีกด้านหนึ่งความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก็เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงเลือกใช้กระบวนการยุติธรรมเป็นเครื่องมือในการต่อรอง เรียกร้อง และปกป้องสิทธิของตนเอง ผู้เขียนจึงมุ่งวิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในกระบวนการยุติธรรมอย่างไร และเงื่อนไขใดบ้างที่ส่งผลต่อการพิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับพวกเธอ ซึ่งทั้งหมดจะช่วยให้เห็นบทบาทของผู้หญิงที่มีสถานะเป็นผู้กระทำในบริบทของสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่านอย่างสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย

บทที่ 1 หญิงที่ “นิยม” ค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับหญิงไทยสมัยปฏิรูปประเทศ ในบทนี้ ผู้เขียนจะพาสืบราวจบพาทตลอดช่วงชีวิตของผู้หญิงไทยในฐานะลูกสาว ภรรยาและแม่ ที่ถูกกำหนดบทบาทโดยค่านิยมจากสังคมปิตาธิปไตย โดยตลอดเส้นทางชีวิตของพวกเธอ ล้วนแล้วแต่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองและค่านิยมเกี่ยวกับเพศสภาพที่สังคมคาดหวัง เริ่มจากบทบาทลูกสาวที่ถูกจำกัดด้วยค่านิยมงานบ้านและอำนาจ “อิสระ” ที่หมายถึงอำนาจในการปกครองและกล่าวตักเตือนของพ่อแม่ ไม่ว่าจะในครอบครัวสามัญชน ที่บทบาทของลูกสาวจะแปรผันไปตามสภาพเศรษฐกิจของครอบครัวและอาจถูกขายเพื่อชำระหนี้สินให้พ่อแม่ หรือในครอบครัวชนชั้นสูง ที่บทบาทของการเป็นลูกสาวไม่ได้ต่างกับครอบครัวสามัญชน เนื่องจากพวกเธอไร้ความเป็นอิสระจากการถูกส่งเข้าไปรับการอบรมในวังตามค่านิยมของพวกเจ้านายเพื่อสั่งสอนให้พวกเธอชำนาญเรื่องงานบ้านและอบรมกิริยามารยาทให้มีความประพฤติสมฐานะ ต่อมาผู้เขียนกล่าวถึงค่านิยมเรื่องพรหมจรรย์ ที่แต่เดิมไม่ใช่ปัจจัยสำคัญในการเลือกคู่ครอง จนกระทั่งการเกิดการปฏิรูป รวมถึงค่านิยมเรื่องเพศจากตะวันตกที่เข้ามา มีบทบาทต่อการแสดงถึงความศิวิไลซ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ค่านิยมเรื่องพรหมจรรย์จึงถูกกลับมาเน้นย้ำอีกครั้งเพื่อควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิงชนชั้นสูงและแบ่งแยกคุณสมบัติของผู้หญิงดีหรือผู้หญิงไม่ดีในเวลาต่อมา

เมื่อเข้าสู่สถานะภรรยา ผู้เขียนได้กล่าวว่า ผู้หญิงยังคงถูกผูกมัดด้วยค่านิยมเรื่องการแต่งงานที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นและฐานะเสมอ แม้แนวคิดเรื่อง “ความรัก” จะเริ่มมีบทบาทจากอิทธิพลตะวันตก แต่ครอบครัว โดยเฉพาะชนชั้นสูงก็ยังถือสิทธิในการเลือกคู่ครองแทนบุตรของตน สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ความรักของพวกเธอเป็นสิ่งสำคัญรองลงมาจากสถานะของคู่ครอง และค่านิยมสุดท้ายผู้หญิงในฐานะเมียและแม่ ซึ่งผู้เขียนอธิบายว่าการอยู่ในสถานะดังกล่าวที่ถูกกำหนดบทบาทโดยค่านิยมการเป็นแม่บ้านแม่เรือน ที่ไม่ใช่แค่การดูแลบ้านเรือนอันเป็นสิ่งพักอาศัยเท่านั้นแต่รวมถึงสมาชิกภายในบ้าน

ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงดูบุตรหรือการปรนนิบัติสามีตามหน้าที่ของผู้หญิง แม้การปฏิรูปประเทศจะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในการบริหารครอบครัว รู้จักเข้าสังคม ตลอดจนได้รับการศึกษามากขึ้น ทว่าโดยแก่นแท้แล้ว บทบาทของผู้หญิงยังคงถูกจำกัดให้สอดคล้องกับโครงสร้างชายเป็นใหญ่และการกำหนดคุ้มครองตามชนชั้น ซึ่งยังดำรงอยู่แม้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

ในส่วนของบริษัทที่ 2 *กฎไหน-กต (ที) ไหน : กฎหมายสมัยใหม่กับผู้หญิงสมัยปฏิรูปประเทศ* ผู้เขียนได้แบ่งประเด็นออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกกล่าวถึงการเกิดขึ้นของแนวคิดเรื่อง “ปัจเจกบุคคล” และ “สิทธิพลเมือง” ภายใต้อิทธิพลกฎหมายตะวันตก ซึ่งแตกต่างจากสังคมศักดินาเดิมที่กำหนดความสัมพันธ์ของผู้คนตามฐานะในการถือครองทรัพย์สิน และการพึ่งพาบารมีเจ้าขุนมูลนาย แม้กฎหมายใหม่จะเน้นการตัดสินความผิดตามพฤติกรรมไม่ใช่ฐานะันดร ซึ่งบัญญัติความผิดและการลงโทษเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติ แนวคิดเสรีภาพและความเสมอภาคกลับไม่สามารถเกิดขึ้นได้เต็มรูปแบบ เพราะรัฐยังอยู่ภายใต้อำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มุ่งรักษาอำนาจของชนชั้นปกครองมากกว่าสร้างสิทธิแก่ประชาชน ดังนั้นบทบัญญัติเรื่องกฎระเบียบจึงถูกกำหนดภายใต้อุดมการณ์ศักดินาของชนชั้นนำไทยดังที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงในส่วนถัดไป

ในส่วนที่สอง ผู้เขียนจะพาสืบสาวแนวคิดและกระบวนการการเปลี่ยนผ่านของกฎหมายไทย โดยเริ่มวิเคราะห์ว่ากฎหมายตะวันตกไม่ได้เข้ามาเปลี่ยนกฎหมายและค่านิยมจารีตเดิมของไทยอย่างสมบูรณ์ หากแต่ถูกกษัตริย์และชนชั้นปกครองปรับเปลี่ยนเนื้อหาของกฎหมายให้สอดคล้องกับแนวคิดสังคมศักดินา ยกตัวอย่างเรื่องของ “การยินยอม” อันเป็นแนวคิดที่แสดงถึงการมีอิสระในตนเองซึ่งเป็นหลักสำคัญของกฎหมายตะวันตก ซึ่งตัวอย่างการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับค่านิยมจารีตของชนชั้นปกครองคือ การประกาศพระราชบัญญัติลักพา พ.ศ. 2408 มีเนื้อหาสำคัญว่า ผู้หญิงที่มีอายุ 20 ปีขึ้นไปมีสิทธิเลือกคู่ครองเป็นของตนเอง แต่กลับถูกยกเว้นสิทธิแก่ผู้หญิงในครอบครัวชนชั้นสูง โดยผู้เขียนวิเคราะห์ว่า กฎหมายสมัยใหม่ในไทยกลายเป็นเครื่องมือที่ผสมผสานระหว่าง “ความทันสมัย” กับ “การคงไว้ซึ่งลำดับชั้นทางสังคม” มากกว่าจะเป็นการนำหลักสิทธิเสรีภาพแบบตะวันตกมาใช้เพื่อสร้างความเท่าเทียมอย่างแท้จริง

ต่อมาในบทที่ 3 *อันความชั่วอยู่ที่ตัวของเราหมด: การต่อสู้ของผู้หญิงไทยในข้อพิพาทเกี่ยวกับเนื้อตัวร่างกาย* บทนี้ผู้เขียนทำการพิจารณาข้อพิพาทคดีความและฎีกาของผู้หญิงในฐานะโจทก์และจำเลยที่ตระหนักถึงคุณค่าของตนเองผ่านการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการยุติธรรม เริ่มที่อำนาจในข้อพิพาทเรื่องร่างกาย กล่าวถึงสภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากยกเลิกระบบทาส ประชาชนส่วนใหญ่จึงมีสถานภาพเป็นพลเมือง ไม่ยึดติดกับเจ้านาย แต่ทว่าในความเป็นจริงชนชั้นล่างซึ่งส่วนใหญ่ฐานะยากจน ต้องปรับตัวให้อยู่รอดกับสภาพสังคมใหม่ที่ไม่คุ้นเคย ผู้คนเหล่านี้จำเป็นต้องทำสัญญาเป็นลูกจ้างขายแรงงาน จากการพิจารณาคำร้องเรียนเรื่องการทำร้ายร่างกายของลูกจ้าง ผู้เขียนพบว่า

โจทก์ลุกต่อสู้ขึ้นด้วยเหตุผลที่ว่าพวกเขามีสถานะเป็นลูกจ้างไม่ใช่ทาสตามความสัมพันธ์ของระบบศักดินา เพราะพวกเขามีสิทธิและมีสัญญาแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียม (แรงงาน-เงิน) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแม้จะมีการยกเลิกระบบทาสในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 และการตระหนักถึงความเท่าเทียมของผู้หญิงจนทำให้พวกเขาสามารถลุกขึ้นมาต่อสู้ในฐานะของลูกจ้างที่ถูกนายจ้างกดขี่และทารุณพวกเขา แต่อย่างไรก็ตามค่านิยมแบบศักดินาที่เน้นย้ำให้เคารพอำนาจผู้ปกครองก็จำกัดสิทธิของพวกเขาภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าว

ต่อมาว่าด้วยเรื่องอำนาจและการยินยอมในข้อพิพาทเรื่องข่มขืนกระทำชำเรา หัวข้อนี้กล่าวถึงการใช้อำนาจอันสูงส่งของข้าราชการต่อผู้หญิงสามัญชน การใช้อำนาจเหล่านี้มาจากโครงสร้างสังคมที่ลิดหลั่นและไม่เท่าเทียม อันสัมพันธ์กับการรวมอำนาจสู่ศูนย์กลางในสมัยรัชกาลที่ 5 ข้าราชการเหล่านี้สามารถใช้อำนาจได้ง่ายดายเพราะเปรียบเสมือนเป็นอำนาจตัวแทนของกษัตริย์ ผู้เขียนได้ศึกษาข้อพิพาทจำนวนมากของผู้หญิงสามัญชนพบว่า ข้าราชการเหล่านี้ได้ใช้อำนาจกระทำชำเราพวกเขา โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่หัวเมือง การใช้อำนาจมีผลต่อการพิจารณาคดีอย่างมากและมักให้มีการลงโทษอย่างจริงจัง เพราะเนื่องจากข้าราชการเหล่านี้เป็นตัวแทนของกษัตริย์ การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อราชฎร โยมเสี่ยงต่อการสั่นคลอนอำนาจของสถาบันกษัตริย์ด้วยเช่นกัน อีกกรณีกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงเรื่อง “การยินยอม” จากการยินยอมของผู้อุปถัมภ์มาสู่การยินยอมในฐานะปัจเจกชน ตามการบัญญัติกฎหมายลักษณะอาญา พ.ศ. 2451 ที่มีสาระสำคัญคือการให้สิทธิในการยินยอมแก่ผู้หญิง แต่อย่างไรก็ตามสิทธินี้กลับถูกยกเว้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างสามี-ภรรยา (ซึ่งเป็นหนึ่งในช่องโหว่ของกฎหมายเกี่ยวกับการใช้อำนาจและการยินยอมของผู้หญิง) กล่าวคือ ถ้าผู้หญิงอยู่ในฐานะภรรยา ก็ไม่สามารถปฏิเสธอำนาจของผู้ชายในฐานะสามีได้แม้จะไม่ยินยอมก็ตาม แม้ช่วงเวลาที่เปลี่ยนผ่านจะทำให้กฎหมายอยู่ภายใต้กระบวนการยุติธรรมที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาแนวคิดและค่านิยมให้ทันสมัยของไทยแต่การให้ความสำคัญต่อสิทธิในร่างกายของผู้หญิงยังขาดช่องทางและพื้นที่จากกฎหมายสมัยใหม่ด้วยเช่นกัน

สำหรับบทที่ 4 มีสสิ่งพึงบรรจบให้ครบบาท การต่อสู้ของผู้หญิงไทยในข้อพิพาทเกี่ยวกับทรัพย์สิน เนื้อหาภายในบทนี้จะกล่าวถึงการต่อสู้อีกทางหนึ่งของผู้หญิงผ่านคดีความและฎีกาที่แสดงให้เห็นว่า นอกจากอำนาจทางร่างกาย พวกเขายังมีสิทธิครอบครองอำนาจทางทรัพย์สินที่ควรจะเป็นของพวกเขา เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับทรัพย์สิน โดยเฉพาะ “ที่ดิน” อันเป็นเครื่องมือทำมาหากินของคนส่วนใหญ่ในสังคมเวลานั้น ผู้เขียนได้เน้นขอบเขตการศึกษาอยู่ที่ข้อพิพาทภายในครอบครัวและข้อพิพาทระหว่างผู้หญิงกับรัฐ เนื่องจากผลประโยชน์อันเกิดจากการขยายตัวของเศรษฐกิจได้เปิดให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมต่อการครองครองทรัพย์สินมากขึ้น เริ่มที่ข้อพิพาทในครอบครัวเกี่ยวกับเรื่อง “มรดก” ผู้เขียนกล่าวว่าทรัพย์สินและที่ดินต่างๆ ที่เคยเป็นส่วนรวมภายในครอบครัว ได้ถูกกฎหมายแบ่งออกตามลำดับ ผลประโยชน์เหล่านี้ได้

ทำลายความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวลง และได้เปิดโอกาสให้พวกเขาเข้ามาเรียกร้องผลประโยชน์ เนื่องจากพวกเขาก็เป็นส่วนหนึ่งของการได้มาแก่ทรัพย์สินเหล่านั้น

ต่อมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับทรัพย์สินในความสัมพันธ์สามี-ภรรยา เป็นเรื่องราวต่อสู้ระหว่างการแข่งขันแย่งทรัพย์สินเมื่อเกิดการหย่าร้าง ที่มีการหยิบยกความเป็นสามีภรรยาเข้ามาต่อสู้ ฝ่ายชายอ้างถึงเรื่องความละโมภของคู่หญิงที่ต้องการครอบครองทรัพย์สินส่วนฝ่ายหญิงอ้างว่าเมื่อสามีไม่สามารถเลี้ยงดูฝ่ายหญิงได้ ทรัพย์สินเดิมที่เป็นของคู่หญิงก่อนการสมรสก็ควรได้รับคืนตามสิทธิการปกครองทรัพย์สินในทางกฎหมาย การหยิบยกความเป็นสามีภรรยาที่เป็นค่านิยมเกี่ยวกับหน้าที่และเพศสภาพซึ่งเอื้ออำนวยให้แก่เพศชายขึ้นมาเป็นข้อพิจารณาตัดสินภายใต้กระบวนการยุติธรรมสมัยใหม่นั้น สะท้อนให้เห็นว่าคู่หญิงยังคงถูกจำกัดขอบเขตในอำนาจและทรัพย์สินภายใต้ค่านิยมที่แบ่งแยกหน้าที่จากเพศสภาพ

ในเรื่องข้อพิพาทระหว่างคู่หญิงกับรัฐในเรื่องของการทำมาหากินอันเกี่ยวข้องกับที่ดิน ช่วงเวลานั้นรัฐได้มีการมอบสิทธิเหนือที่ดินแก่ราษฎรอย่างแท้จริง กล่าวคือ การมีกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดินเป็นของตนเอง อย่างไรก็ตามในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 แนวคิดการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก มีส่วนให้รัฐเวนคืนที่ดินราษฎรบางส่วนเพื่อทำประโยชน์ต่อรัฐ แต่ก็มีกรลดความขัดแย้งจากการจ่ายเงินค่าชดเชยที่ต่ำเกินความเป็นจริง ดังนั้นคู่หญิงจึงต่อสู้ด้วยการเรียกร้องความเสมอภาคเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยที่เป็นธรรม แต่รัฐกลับไม่ได้ให้ความสำคัญต่อแนวคิดความเสมอภาค เนื่องจากการปกครองแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ถึงอย่างนั้นข้อพิพาทในส่วนนี้ก็สะท้อนให้เห็นว่าคู่หญิงเริ่มตระหนักถึงการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นธรรมเมื่อถูกกดขี่โดยรัฐไทย

สำหรับบทที่ 5 อันเป็นบทสรุป *รักนวล-สงวนสิทธิ์: การต่อสู้ของคู่หญิงไทยในกระบวนการยุติธรรม* ซึ่งให้เห็นว่าการศึกษาข้อพิพาททั้งด้านร่างกายและทรัพย์สินไม่เพียงสะท้อนการตระหนักถึงสิทธิที่เกิดจากแนวคิดเรื่องความเป็นปัจเจกชนซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกเท่านั้น หากยังช่วยให้เข้าใจโครงสร้างสังคม การเมือง และเศรษฐกิจไทยทั้งก่อนและหลังการปฏิรูปประเทศด้วย ภายใต้หัวข้อ “รักนวล” ผู้เขียนอธิบายว่าการรับแนวคิดเสรีภาพและความเท่าเทียมช่วยให้คู่หญิงมองเห็นศักยภาพและคุณค่าของร่างกายตนเองจนสามารถลุกขึ้นต่อสู้เพื่อสิทธิดังกล่าว ส่วน “สงวนสิทธิ์” เผยให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจได้เปิดพื้นที่ให้คู่หญิงเข้าไปมีบทบาทในการครอบครองทรัพย์สิน เช่น ที่ดินและเงินตรา ซึ่งเป็นทรัพย์สินสำคัญต่อการดำรงชีวิต อย่างไรก็ตาม แม้สังคมไทยจะมีความเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดและกฎหมาย แต่กรอบคิดแบบศักดินาที่ฝังลึกยังคงจำกัดเสรีภาพของคู่หญิง ทั้งในเรื่องร่างกายที่มีกฎหมายบางส่วนถูกยกเว้นเพื่อรักษาอำนาจของชนชั้นนำ และในเรื่องทรัพย์สินที่ยังผูกติดกับค่านิยมว่าที่ดินทั้งปวงเป็นของกษัตริย์ ทำให้สิทธิของคู่หญิงถูกจำกัดตามโครงสร้างอำนาจดั้งเดิม

ผู้เขียนได้เสนอในบทส่งท้ายว่า แม้งานศึกษาจะไม่ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงของอุดมการณ์ระดับโครงสร้างทั้งหมด หากแต่เปิดเผยพัฒนาการของ “สำนึก” ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงของผู้หญิงในหลากหลายชนชั้น การวิเคราะห์ข้อพิพาทเหล่านี้ช่วยให้ผู้อ่านตั้งคำถามเกี่ยวกับสิทธิ ความเสมอภาค และบทบาทของปัจเจกชนในสังคมไทย รวมทั้งชี้ให้เห็นพลวัตการต่อสู้ของผู้หญิงและกลุ่มคนต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทย

โดยสรุป หนังสือเล่มนี้ได้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยจากมุมมองกฎหมายแบบจารีตและกฎหมายแบบตะวันตก ซึ่งมีส่วนในการสร้างความเปลี่ยนแปลงของผู้หญิงไทย ทั้งในบทบาท ค่านิยม หรือความคิดว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพ แต่อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกลับไม่สามารถปลดปล่อยผู้หญิงจากสังคมบิดาธิปไตยได้อย่างแท้จริง เนื่องด้วยระบอบการปกครอง ตลอดจนจนถึงค่านิยมของไทยที่ยังคงรับอิทธิพลจากระบบจารีตอย่างไม่แยกขาดจากกัน กล่าวได้ว่า ชนชั้นนำไทยไม่ได้ต้องการเรียกร้องสิทธิในตัวผู้หญิงอย่างแท้จริง หากแต่เป็นความต้องการในการรักษาเสถียรภาพทางอำนาจของชนชั้นนำไทยให้อยู่ในรูปแบบที่แนบเนียน ดังนั้นแล้ว บทบาทที่เปลี่ยนซึ่งดูเหมือนจะมอบพื้นที่และอิสรภาพให้แก่ผู้หญิง จึงเป็นความเสรีที่ถูกครอบงำและถูกควบคุมด้วยระบบบิดาธิปไตยในรูปแบบที่ดูเป็นธรรมชาติมากยิ่งขึ้นเพียงเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจารณ์เล็งเห็นว่าเนื้อหาบางประเด็นในหนังสือ *รักนวลสงวนสิทธิ์* ของภาวิณี บุญนาค ยังมีบางประเด็นที่อาจถูกกล่าวอย่างผิวเผิน ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่าควรขยายประเด็นเพิ่มเติม และอาจต้องพิจารณาการใช้หลักฐานบางส่วน ประการแรกว่าด้วยการใช้คดีความและฎีกาในฐานะหลักฐานสำคัญในการวิเคราะห์ความคิด วิถีชีวิต การต่อสู้ และภาพลักษณ์ของผู้หญิง ทั้งระดับสามัญชนและชนชั้นนำ จึงนำมาสู่คำถามสำคัญที่ว่า “ผู้หญิงกลุ่มใด” ที่สามารถเข้าถึงระบบยุติธรรมและสามารถเรียกร้องสิทธิและปัญหาของตนเองได้ เพราะโดยโครงสร้างของสังคมไทย ระบบยุติธรรมมักเปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงที่มีอำนาจต่อรอง มีทรัพยากร หรือมีสถานะทางสังคมที่สูงกว่าผู้หญิงส่วนใหญ่ แม้จะพบคดีความที่ผู้หญิงสามัญชนเรียกร้อง แต่เนื้อหาในคดีความเหล่านั้นมักเกิดจากสถานะที่ถูกกดทับหลายชั้น ทั้งจากรัฐ ชนชั้นนำ และค่านิยมทางเพศสภาพ โดยถูกให้ความสำคัญจากชนชั้นนำเนื่องด้วยข้อเรียกร้องเหล่านั้นส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของชนชั้นนำและโครงสร้างของสังคมไทย และเมื่อพิจารณาผลลัพธ์ในหลายกรณี จะพบว่าข้อเรียกร้องของผู้หญิงสามัญชนมักสิ้นสุดลงด้วยการที่ชนชั้นนำหรือษัตริย์เข้ามาแก้ไขปัญหา แต่ไม่ใช่เพื่อปกป้องสิทธิและเสรีภาพให้พวกเขา แต่หากเพื่อรักษาความชอบธรรมและเสถียรภาพของอำนาจตนเองให้คงอยู่ต่อไป ดังนั้นแล้วการใช้คดีความเป็นหลักฐานหลัก จึงมีความเสี่ยงที่จะทำให้ภาพชีวิตของผู้หญิงถูก “เหมารวม” ว่าสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วผู้หญิงจำนวนมากอาจไม่เคยมีโอกาสนำไปปรากฏอยู่ในเอกสารประเภทนี้เลย

ประการที่สองว่าด้วยเรื่องการเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างจากอิทธิพลตะวันตก แม้หนังสือจะมีการวิเคราะห์ความเป็นปัจเจก การเรียกร้องสิทธิและการต่อสู้ทางกฎหมายของผู้หญิงในช่วงปฏิรูปประเทศ แต่ทว่าผู้เขียนมักอธิบายผ่านกรอบของอิทธิพลกฎหมายตะวันตกเป็นหลัก แม้จะมีการกล่าวถึงประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอยู่บ้าง แต่ก็เพียงเล็กน้อย ซึ่งผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า การประกอบสร้างและการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของผู้หญิงในช่วงเวลาการปฏิรูปของสังคมไทย ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากการมีกระบวนการทางกฎหมายที่เป็นธรรมมากขึ้นเท่านั้น การที่ผู้หญิงเห็นคุณค่าของตนเองในฐานะผู้กระทำกรณีนี้อัตว์ร่างกายและทรัพย์สิน ย่อมเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากกระบวนการทางสังคมที่ซับซ้อน ทั้งการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างครอบครัว การรวมศูนย์อำนาจรัฐหรือแนวคิดเรื่องความศิวิไลซ์ทางวัฒนธรรม เป็นต้น กระบวนการเหล่านี้ส่งผลให้ผู้หญิงต้องเผชิญและต่อกรกับความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบที่แตกต่างกัน จนก่อให้เกิดประสบการณ์อันเฉพาะของตนเอง ซึ่งประสบการณ์เหล่านี้ต่างเป็นส่วนสำคัญในการสร้างสำนึกเรื่องสิทธิ เสรีภาพ หรือความเป็นปัจเจกชน ที่ไม่เหมือนกัน การที่หนังสืออธิบายผ่านกรอบของกฎหมายสมัยใหม่เป็นหลัก อาจทำให้เห็นภาพของความเปลี่ยนแปลงเพียงบางด้านและอาจจะละเลยมิติอื่นๆ ที่มีบทบาทต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงของผู้หญิงในช่วงเวลานั้น

ประการสุดท้าย หนังสือเล่มนี้ยังขาดการวิเคราะห์เรื่อง “อารมณ์ความรู้สึกและวัฒนธรรมทางเพศ” โดยหนังสือมักชี้ให้เห็นถึงค่านิยมพรหมจรรย์ การแต่งงาน และหน้าที่ในครัวเรือน ซึ่งผู้เขียนแสดงให้เห็นว่าค่านิยมและบทบาทของผู้หญิงมีการเปลี่ยนแปลงจากฐานะและบทบาทที่เปลี่ยนไปของเธอ แต่หนังสือไม่ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงมีการรับรู้และแสดงออกในบทบาทต่อค่านิยมที่ถูกประกอบสร้างจากสังคมเหล่านั้นอย่างไร ทั้งในเรื่องความรัก ความกลัว ศักดิ์ศรี หรือความอับอายว่ามีผลอย่างไรต่อการตัดสินใจทั้งระดับปัจเจกบุคคลและในการตัดสินใจทางกฎหมาย ผู้วิจารณ์เห็นว่า การนำวิธีวิเคราะห์เชิงวัฒนธรรมเหล่านี้เข้ามาใช้จะช่วยขยายมิติความเข้าใจต่อการทำงานของอำนาจปิตาธิปไตยว่าไม่ได้ทำงานผ่านกฎหมายและค่านิยมเชิงโครงสร้างเท่านั้น แต่ยังแฝงตัวในระดับความรู้สึก การตัดสินใจของผู้หญิง และการแสดงออกทางพฤติกรรมในชีวิตประจำวันของผู้หญิงด้วยเช่นกัน

ท้ายที่สุดแล้ว หนังสือ *รักนวลสงวนสิทธิ์* ของภาวิณี บุนนาค ถือเป็นงานที่มีคุณค่าอย่างยิ่งในฐานะประวัติศาสตร์สังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะการใช้เอกสารคดีความและฎีกาเป็นหลักฐานชั้นต้น ซึ่งโดยทั่วไปหลักฐานประเภทนี้มักถูกนำไปใช้เพื่อศึกษาโครงสร้างทางการเมือง การปฏิรูปกฎหมาย หรือบทบาทของชนชั้นนำและสถาบันกษัตริย์มากกว่าจะใช้ทำความเข้าใจชีวิตของคนธรรมดา ทว่าผู้เขียนได้ขยายขอบเขตการใช้หลักฐานประเภทนี้ไปสู่มิติที่แตกต่างจากกระแสหลักเดิมอย่างชัดเจน กล่าวคือ การนำเอกสารคดีความมาเผยให้เห็นประสบการณ์ของผู้หญิง ทั้งในหมู่สามัญชนและชนชั้นสูง

ผ่านเสียงร้องทุกข์ การต่อสู้ และการอ้างสิทธิของพวกเขาเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงในอดีตไม่ปรากฏเพียงในฐานะ “ผู้ถูกระทำ” ตามคำอธิบายของประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิม แต่กลับปรากฏเป็น “ผู้กระทำการ” ที่มีความคิด ความต้องการ และความพยายามในการรักษาสิทธิในร่างกายและทรัพย์สินของตน

ขณะเดียวกัน งานศึกษาชิ้นนี้ยังชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างชายเป็นใหญ่ในสังคมไทยไม่ได้ดำรงอยู่ในรูปของอำนาจเดี่ยว หากแต่ดำเนินไปแบบ “เครือข่าย” ของความสัมพันธ์หลายมิติ ทั้งกฎหมาย ค่านิยมทางเพศสภาพ และมโนทัศน์แบบศักดินา เป็นต้น ซึ่งล้วนทำงานสอดประสานกัน โดยมีผู้ชายเป็นผู้ครอบครองอำนาจนำในแทบทุกระดับ เครือข่ายอำนาจเหล่านี้ร่วมกันผลิตความไม่เท่าเทียมที่จำกัดสิทธิของผู้หญิงทั้งในเชิงร่างกายและทรัพย์สิน แม้ในยุคที่รัฐเริ่มรับแนวคิดเสรีภาพและความศิวิไลซ์จากตะวันตกเข้ามาแล้วก็ตาม อย่างไรก็ตาม สิ่งที่คุณเหมือนจะเป็น “เสรีภาพ” หรือ “อำนาจใหม่” ของผู้หญิงในช่วงเวลานั้น อาจมองได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงผลลัพธ์ของการปรับตัวของโครงสร้างอำนาจเดิมมากกว่าการเปลี่ยนแปลงที่ถอนรากถอนโคน การเปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในคดีความหรือมีสิทธิตามกฎหมายมากขึ้น จึงอาจเป็นเพียงการทำให้อำนาจแบบเดิมมีความแนบเนียนขึ้น ดูเป็นธรรมชาติมากขึ้น และสอดคล้องกับภาพลักษณ์ของสังคมที่กำลังเคลื่อนตัวไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ ซึ่งทำงานไปพร้อมกับการพัฒนาแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพ และความศิวิไลซ์ ที่มีการเรียกร้องอย่างเข้มข้นขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวของสังคมไทย

อย่างไรก็ดี ผู้วิจารณ์มีความคาดหวังและมีความเชื่อมั่นว่า หนังสือ *รักนวลสงวนสิทธิ์* โดย ภาวินี บุณนาค จะช่วยสร้างโอกาสและความเข้าใจให้ผู้สนใจประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ผู้หญิง ให้ตระหนักถึงความหลากหลายของประเด็นทางประวัติศาสตร์ว่าไม่ใช่แค่เรื่องราวเหตุการณ์หรือชื่อบุคคลที่สำคัญในอดีตเพียงเท่านั้น แต่ยังรวมถึงเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงผ่านเล็กน้อยในอดีตที่ถูกมองข้าม หนังสือของภาวินีได้พิสูจน์แล้วว่า การศึกษาผู้หญิงไทยสมัยก่อนนั้นไม่ใช่แค่ศึกษาว่าผู้หญิงไทยมีบทบาทอย่างไรเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบริบทที่เปลี่ยนไปของสังคมไทยได้ส่งผลต่อแนวคิดของผู้หญิงอย่างไร การต่อสู้ของผู้หญิงในช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่านมีขั้นตอนและเงื่อนไขอย่างไร ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ล้วนมีเงื่อนไขและพลวัตเฉพาะตัวที่ทำให้เราเห็นว่าผู้หญิงในประวัติศาสตร์มีความเป็น “ผู้กระทำการ” ต่างจากประวัติศาสตร์กระแสหลักที่มีกัจัดวางตำแหน่งของผู้หญิงให้อยู่ในสถานะรองและเป็นผู้ถูกระทำ หนังสือเล่มนี้ช่วยให้เห็นว่าการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ผ่านบริบทที่หลากหลายจะช่วยขยายกรอบความคิดที่เคยถูกครอบงำด้วยมโนทัศน์แบบปิตาธิปไตย และนำไปสู่การถกเถียงเพื่อต่อยอดในประเด็นที่กว้างขวางต่อไปได้ในอนาคต